

PSIXOLOGİYA

UOT 159.9

orcid id: 0000-0003-0007-1821

orcid id: 0000-0002-0503-9006

orcid id: 0000-0001-9086-3966

**MƏKTƏBLİ MÜHİTİNDƏ BULLİNG PROBLEMİNİN ƏSAS
TƏDQIQI İSTİQAMƏTLƏRİ****E.İ.ŞƏFİYEVA, S.A.ALLAHYAROVA, A.F.SƏMƏNDƏROVA***Bakı Dövlət Universiteti**shafiyeva@mail.ru, seva68@mail.ru, a.sudan77@mail.ru*

Məqalədə məktəbli mühitində bullinq fenomeninin mahiyyəti açıqlanır, problemin əsas tədqiqi istiqamətləri nəzərdən keçirilir. Məktəbli mühitində bullinqin əsas əlamətləri, göstəriciləri və təzahür formaları təhlil edilir. Bullinqin təzhüründə gender fərqlərindən, eləcə də məktəbli bullinqinin fəsadlarından bəhs edilir. Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, şagirdlərin 42%-i bullinqə müstəqil olaraq qarşı durmağa çalışır. Məlum olduğu kimi, qurban həmişə bullerdən daha zəifdir və özünü təklidə müdafiə edə bilmir. Şagirdlərin 24%-i bildirir ki, onlar bullinqə məruz qalmaları haqqında müəllim və valideynlərinə məlumat vermişlər. 12% şagird güclü, avtoritet qazanmış uşaqlarla dostluq etməyə, onlardan dəstək almağa çalışır. Çox az hallarda bullinq qurbanları aqressorla dil tapmağa çalışır. 13% uşaqlar bu problemdən çıxış yolu görə bilir və situasiya ilə necə bacaracaqlarını bilmirlər. Onlardan 8%-i aqressoru kənarlaşdırmaq lazım olduğunu düşünürlər (başqa sinif keçirmək, məktəbdən qovmaq və s). 7% şagird bullinqi qaçınılmas hesab edir, 3% şagird isə bullinqi çox əyləncəli bir məşğuliyyət kimi qiymətləndirir.

Açar sözlər: bullinq, aqressiya, məktəb, yeniyetmələr, qurban, buller, psixoloji sağlamlıq, depressiya, intihar

Giriş. Məktəbli mühitində bullinq fenomeni son zamanlar bir sıra ölkələrin təhsil müəssisələri üçün səciyyəvi olan və cəmiyyətdə narahatlığa səbəb olan çox ciddi problemlərdən biridir.

Demək olar ki, hər bir şagird ən azı bir dəfə məktəbli mühitində digər şagirdlərlə qarşılıqlı təsir prosesində bullinqin müxtəlif formaları ilə qarşılaşır. Bunu araşdırdığımız problemlə bağlı dünya statistikasına da təsdiqləyir. Belə ki, statistik məlumatlar göstərir ki, 12-18 yaş arası məktəblilərin 20%-i məktəbli mühitində bullinqin məsxərə, qısnama, hədə-qorxu, birgə fəaliyyətdən təcrid etmə və s. kimi müxtəlif formaları ilə qarşılaşır, onlardan 30%-i isə bullinqin törədilməsi prosesində iştirak edir [15].

Norveçdə aparılmış oxşar tədqiqatlar nəticəsində isə qızların 2,5%-nin, oğlanların 11%-nin öz həmyaşıdlarına qarşı müxtəlif bullinq formalarını tətbiq etdikləri aşkar edilmişdir.

ABC News-un statistikasına görə, hər gün 160000 uşaq məhz bullinq qorxusundan məktəbə getməkdən imtina edir [14].

OECD-nin (İqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatı) məktəblərdə bullinqə dair hesabatına əsasən Türkiyədə 15 yaşlı şagirdlərin 19%-i ayda ən az bir neçə dəfə öz yaşlıları tərəfindən bullinqin fiziki və verbal formalarına məruz qalırlar.

Rusiyanın bir sıra məktəblərində də 2000-ci ilin sonundan balayaraq bullinq problemi araşdırılmış və müəyyən edilmidir ki, müxtəlif Moskva məktəblərində təhsil alan 1200 şagirddən 78%-i oxuduqları məktəbdə şagirdlər arasında bullinq hallarının şahidi olmuşlar. Ümumiyyətlə, rusiyalı tədqiqatçılar 2010-cu ildə apardıqları araşdırmaları nəticəsində 11 yaşına qədər məktəblilər arasında oğlanlardan 22%-nin, qızların isə 21%-nin öz həmyaşıdları tərəfindən bullinqin müxtəlif formalarına məruz qaldıqlarını müəyyən etmişlər.

Problemin elmi və tətbiqi aspektləri. Müşahidələr göstərir ki, bir sıra hallarda bullinqə məruz qalan əksər şagirdlər bu haqda susmağa üstünlük verir. Məktəb rəhbərliyi isə məktəbin imicini düşünərək daxildə baş verən bullinq situasiyalarını ictimailəşdirmir, bəzən isə görməzdən gəlir. Lakin yaşanılmış bullinq şagirdlərdə fəsadlıq ötürüb keçmir. İstər fiziki, istərsə də psixoloji baxımdan onlara ciddi travma vurur. Belə ki, məktəb bullinqinə məruz qalmış yeniyetmələr tez-tez baş ağrısından, yuxu pozuntusundan, mədə-bağırsaq ağrılarından, qorxulardan, pis əhvaldan, depressiya və həyəcanın müxtəlif əlamətlərindən əziyyət çəkirlər. Bullinq qurbanlarında bullinqə məruz qalmayanlarla müqayisədə depressiya səviyyəsi daha yüksək olur, suicidal fikir və cəhdlər müşahidə edilir. Belə ki, Yel universitetinin araşdırmaları göstərir ki, bullinqə məruz qalanların intihar etmə ehtimalı bullinqə məruz qalmayanlarla müqayisədə 2-9 dəfə daha yüksəkdir [13].

Xəstəliklərin idarə edilməsi və qarşısının alınması üçün mərkəzlərin məlumatına görə isə il ərzində təqribən 4400 nəfər gənc məhz bullinq üzündən intihar edir. Ümumiyyətlə, gənclərin intihar səbəbi kimi məhz bullinq 3-cü yerdə dayanır. İngiltərədə aparılan tədqiqatlar da, eynilə gənclər arasında təsadüf edilən intiharların ən azı yarısının məhz bullinq üzündən baş verdiyini göstərir.

Bullinqin şagirdlərin fiziki və psixoloji sağlamlığına ciddi ziyan vurməsi, hətta bəzi hallarda intihara səbəb olması bu problemin tədqiqini, eləcə də bu istiqamətdə səmərəli psixoloji tövsiyələrin hazırlanmasını aktual edir. Nəzərə alsaq ki, respublikamızda bu problemin sosial, psixoloji və klinik tərəfləri araşdırılmamışdır, bu baxımdan, xarici ölkələrdə bullinq probleminin tədqiqi istiqamətləri böyük maraq doğurur.

İlk dəfə olaraq məktəbli mühitində bullinq problemi XX əsrin 70-ci illərində skandinaviyalı tədqiqatçılar D.Olveus, P.Xayneman, A.Pikas, E.Rolandın diqqətini cəlb etmişdir. Onlar ilkin olaraq bullinqi oğlanlar arasında tədqiq

edərək, onu zorakılığın xüsusi forması kimi nəzərdən keçirmişlər. Hansı ki, bu zaman bir insan digər, daha zəif və gücsüz olan insana fiziki olaraq hücum edir və ya ona hədə-qorxu gəlir. Bu zaman hər iki bullinq iştirakçısında bu cür hücumdan sonra emosional travma, eləcə də bir daha bu cür hücumun təkrarlanması ehtimalı ilə bağlı qorxu təzahür edir. Bullinq zamanı həm bullerlər və həm də qurbanlar eyni bir qarşılıqlı sosial qrupun tərkib hissələri kimi çıxış edir.

Den Olveusa görə, uzunmüddətlik, mütəmadiylə səciyyələnən bullinq həm psixoloji, həm də intellektual aspektdə təzahür edə bilər.

Müəlliflərdən D.Leyn və Tatum məktəbli bullinqini yaranmış situasiyada özünü müdafiə etməyə qabil olmayan şagirdə münasibətdə digər şagird və ya şagirdlər qrupu tərəfindən tətbiq edilən uzunmüddətli fiziki və ya psixi zorakılıq kimi izah edirdi [12, s.240].

İ.Berdışev bullinqi özünümüdafiə xarakteri daşımayan, bir və ya bir neçə şəxs tərəfindən törədilən şüurlu, davamlı zorakılıq kimi şərh edirdi [3, s.3].

Xed isə eynilə D.Leyn kimi hesab edirdi ki, bullinq yaranmış situasiyada özünü müdafiə etmək iqtidarında olmayan insana şüurlu olaraq ağrı yetirmək, qorxutmaq, onu uzun müddət gərginliyə məruz qoymaq məqsədi daşıyan, bir insan və ya qrup tərəfindən həyata keçirilən uzunmüddətli fiziki və ya psixoloji zorakılıqdır.

Müəlliflərdən İ.S.Kon bullinqi digər şagirdə qorxu hissi yaradaraq onu özünə tabe etməyi nəzərdə tutan fiziki və ya psixoloji terror kimi başa düşürdü [6, s.15-18].

Göründüyü kimi, bu müəlliflər bullinqi zorakılıq kimi başa düşür. Lakin bullinq zorakılığın bir növüdür. Bu səbəbdən də fikrimizcə, S.V.Krivtsovanın bullinqə verdiyi izahı daha məqsədəuyğun hesab etmək olar. S.V.Krivtsova bullinqi belə izah edir: “Bullinq bir qrup uşaqların digər qrup uşaqlara qarşı aqressiyası olub, təkrarlanma meylinə malikdir və aqressorla onun qurbanının qüvvələrinin qeyri-bərabərliyini nəzərdə tutur. Qüvvələrin qeyri-bərabərliyi və təkrarlanma bullinqin iki əsas əlamətidir” [8, s.115].

Bullinq fenomeninin mahiyyətinin izahı ilə bağlı əsas yanaşmalar öz əksini aşağıdakı cədvəldə tapmışdır [10, s.20]:

Cədvəl 1

Bullinqin mahiyyətinə dair əsas yanaşmalar

Müəllif	Anlayışın izahı
Roland (1988)	Bullinq istənilən xarakterli hücumu nəzərdə tutur
Tatum (1989)	Bullinq yanmış situasiyada özünü müdafiə etməyə qabil olmayan fərdə münasibətdə digər fərd və ya qrup tərəfindən həyata keçirilən uzunmüddətli fiziki və ya psixoloji zorakılıqdır
Bezaq V. (1989)	Bullinq hakimiyyəti formal və ya situativ olaraq özünü müdafiə etmək imkanı olmayanlardan daha yüksək olan insanlara qarşı mütəmadi olaraq fiziki, psixoloji, sosial və ya verbal hücumu nəzərdə tutan və məmnunluq duymaq üçün izdirab vermək məqsədi daşıyan davranışdır

Olveys D. (1991)	Bullinq zorakılığın elə bir xüsusi növüdür ki, bu zaman insan özündən zəif və gücsüz olan insana onu qorxması, uzun müddət özünü təcridlikdə hiss etməsi üçün ona fiziki olaraq hücum edir, hədə qorxu gəlir.
Xed (1994)	Bullinq yaranmış situasiyada özünü müdafiə etmək iqtidarında olmayan insana şüurlu olaraq ağrı yetirmək, qorxutmaq, onu uzum müddət gərginliyə məruz qoymaq məqsədi daşıyan, bir insan və ya qrup tərəfindən həyata keçirilən uzunmüddətli fiziki və ya psixoloji zorakılıqdır.
Xaltser (1996)	Bullinq mütəmadi olaraq daha dominant subyektin daha az dominant subyektə münasibətdə nümayiş etdirilən və onda çəşqinlik yaradan destruktiv qarşılıqlı təsirdir.
Krivtsova S.V. (2011)	Bullinq bir qrup uşaqların digər qrup uşaqlara qarşı aqressiyası olub, təkrarlanma meylinə malik olan, və aqressorla onun qurbanının qüvvələrinin qeyri-bərabərliyini nəzərdə tutur. Qüvvələrin qeyri-bərabərliyi və təkrarlanma bullinqin iki əsas əlamətidir

Bu istiqamətdə aparılan sonrakı tədqiqatlarda da müxtəlif tədqiqatçılar bu təzahürü izah edən öz anlayışlarını təklif edirdilər. Lakin bu anlayışların hamısı aqressor qarşısında müdafiə oluna bilməməklə fərqlənən şagird və ya şagirdlər (insanlar) qrupuna münasibətdə fiziki, psixoloji zorakılıqla müşayiət edilən böyük sosial, psixoloji və pedaqoji problemlərin olmasını əks etdirirdi.

Məsələyə bu mövqedən yanaşaraq qeyd etmək olar ki, bullinq klassik anlamda davranış deyil, özünə çoxsaylı aqressiv davranışın spesifik tiplərini və alt tiplərini daxil edən xüsusi destruktiv qarşılıqlı təsir formasıdır.

Yuxarıda qeyd edilən xarakteristikalar bullinqlə təsadüfi konflikt, dava arasındakı fərqi anlamağa imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bullinq müəyyən dərəcə öz strukturuna görə konfliktlə oxşar olsa da, onlar bir-birindən öz spesifik xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir: bullinq zaman baxımından daha davamlı olur, bullerlə qurbanın qüvvəsi öz potensialına görə asimmetrik, qeyri-bərabərdir. Bullinq iştirakçılarının tipləri dəqiq müəyyən edilib (buller, qurban, şahid, bullinin köməkçisi, qurbanın müdafiəçisi) və bu səbəbdə də bu tip davranışda rolu dəyişmək çox çətindir.

Bundan əlavə, konflikt öz mahiyyətinə görə bullinqdən köklü olaraq fərqlənir. Belə ki, konfliktə konfliktin hər iki tərəfi bu və ya digər dərəcədə öz mövqelərini müdafiə edə bilər. Bullinqdə isə yalnız bir tərəf müəyyən “hüquqlara” malikdir, digər tərəfə isə özünü müdafiə etmək üçün hansısa mövqe bildirmək “hüququndan” imtina edilir [10, s.15].

Deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, bullinq destruktiv davranış tipi olub özünü müdafiə edə bilməyən qurbana münasibətdə özünə zorakılıq hərəkətləri daxil edir, psixoloji və fiziki məmnunluq əldə etmək üçün ona uzun müddət ərzində ziyan vurmağı nəzərdə tutur.

Bullinq qurbana qəsdən ziyan vurmaq və onu qarşı tərəfə müqavimət

göstərməkdən məhrum etmək; qurbanı alçaltmaq və ləyaqətinə toxunmaq, onun həm psixi, həm də fiziki sağlamlığına xələl yetirməklə səciyyəli [2, s.22-26].

Bullinq həmişə qrupda təzahür edir və ətrafdakıları bu prosesə cəlb edir (bu xüsusiyyətinə görə bullinq konfliktlə oxşardır). Bullinq heç vaxt öz özünə dayana bilməz. Yalnız 3-cü tərəfin müdaxiləsindən sonra, yaxud qurbanla bulleri fiziki olaraq bir birindən uzaqlaşdırmaqla bu prosesə son qoymaq olar.

Bu problemə həsr edilmiş elmi ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, bəzi mənbələrdə ilkin olaraq bu problem qrupda adi fəaliyyətlə məşğul olmağa mane olan bir insana kollektiv şəkildə hücum kimi nəzərdən keçirilirdi və “mobbing” anlayışı ilə ifadə olunurdu. K.Lorens “mobbing” terminindən özlərindən fərqlənən şagirdlərə qarşı birləşmiş məktəblilər qrupunu səciyyəli etmək üçün istifadə edirdi.

Eyni zamanda bullinq aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir [4]:

1. Mütəmadiilik;
2. Qəsdən olma;
3. Zıyan vurma;
4. Öz gücündən sui istifadə etmə.

Məktəbli mühitində bullinqin əsas göstəricisi aşağıdakılardır: zorakılıq (fiziki, psixoloji, emosional); bullinq həm tək, həm də qrup şəklində icra edilə bilər, bullinq aşkar şəkildə fiziki və psixoloji baxımdan zəif olan insana qarşı yönəlir, sistematik, uzunmüddətli və dərk edilmiş xarakter daşıyır.

Bullinq prosesi özününəməxsus yaş, cins və digər psixoloji qanunauyğunluqlara malikdir. Amerikan psixoloqlarından Pelleqrini və Bartinin müşahidələrinə görə 10-12 yaşlı oğlanlarda bullinq dərslərinin başlanğıcında daha güclü təzahür edir. Məhz bu zaman oğlanlar qrup ierarxiyasında yer tutmaq uğrunda fəal olaraq mübarizə aparır. Bir qədər sonra bu proses bitdikdə, ierarxiya artıq formalaşdıqda bullinq zəifləyir. Artıq hər kəs bu ierarxiyada öz yerini bilir.

Bullinqin cins xüsusiyyətləri oğlanların yüksək aqressivliklərindən daha çox oğlanların normativ mədəniyyətinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Bu cəhət yaş artdıqca dəyişir. Kiçik yaşlı oğlanlar mühitində fiziki aqressivlik bir qayda olaraq həmyaşdaları içərisində qeyri-popularlıq və onlar tərəfindən sosial baxımdan qəbul edilməməklə nəticələnir. Kiçik yaşlı yeniyyətmiş oğlanlarda vəziyyət dəyişir: aqressivlik əksinə onların əvvəl öz cinsindən olan yaşlılar qrupu arasında, sonra isə qızlar arasında statusunun yüksəlməsinə gətirib çıxarır.

Oğlan və qızlar bullinqin fərqli formalarından istifadə edir. Britaniyalı psixoloqlara görə, qızlar tərəfindən həyata keçirilən bullinq daha təhlükəlidir. 16 ay müddətində 11 yaşlıların davranışının monitorinqini həyata keçirən Valeri Besaq müəyyən etmişdir ki, əgər oğlanlar hansısa şagirdi “qurbanlıq keçi” olaraq seçərək ona sadəcə fiziki üstünlüyünü nümayiş etdirirsə, qızlar öz qurbanlarına qarşı əsl psixoloji müharibəyə başlayır. Dedi-qodu, verbal təhqirlər və boykotlar qızların ən çox istifadə etdiyi bullinq formasıdır. Belə təkrarlanan təhqiredici hərəkətlər bu hərəkətlərin yönəldiyi uşaqların fiziki və

emosional inkişafına ziyan yetirə bilər. Psixoloqlar belə bir cəhəti müəyyən etmişlər ki, qızlar tərəfindən bullinqə məruz qalanlar gələcəkdə münasibətlərin qurulmasında çətinlik yaşayır, öz övladlarını həddən artıq himayə edir və iş yerində tez-tez bullinq qurbanına çevrilir.

Ümumiyyətlə, tədqiqatçılar məktəbli bullinqinin bir neçə əsas əlamətini fərqləndirir: neqativ davranış, bu davranışın qəsdən törədilməsi, mütəmadiyi, qüvvələrin qeyri-bərabərliyi, qurbanın qeyri-adekvat yüksək həssaslığı və qurbanın kəskin emosional reaksiyası.

Məktəbli bullinqini araşdıran bir sıra tədqiqatçılar bullinqin bütün təzahürlərini iki qrupa bölür:

I qrup – daha fəal alçaldılma formaları ilə bağlı olan təzahürlər;

II qrup – qurbanların şüurlu təcrid edilmələri ilə bağlı təzahürlər [4].

Müxtəlif tədqiqatçılar uşaqların məktəbli bullinqinə cəlb edilməsi ilə bağlı fərqli göstəricilər təqdim edir. Bəzi xarici ölkə tədqiqatçıları qeyd edir ki, məktəbli bullinqinə məruz qalan uşaqlar 10%-dən 25%-ə qədərdir. Digər tədqiqatçıların sorğularının nəticələri bu göstəricinin 40% olduğunu müəyyən edib. III qrup tədqiqatçılar isə məktəb bullinqində şagirdlərin 82-85% -nin iştirak etdiyini bildirir.

S.V.Krivtsova D.Olveusun tədqiqatlarının nəticələrinə əsaslanaraq qeyd edir ki, bütün inkişaf edən ölkələrdə qızların 16%-i, oğlanların isə 17%-i ayda 2-3 dəfə bullinq qurbanı olur. Və onların hansı məktəbdə - dövlət ya özəl- oxumalarının heç bir fərqi yoxdur. Bullinqə hər zaman öz avtoritetini təsdiq etmək, hər hansı mənfəət əldə etmək və ya əylənmək istəyən şagirdlərdən biri başlayır. Digər şagirdlər bullerin bu hərəkətlərini müşahidə edərək ya bu hərəkətlərə etinasız yanaşır, yada etiraz edərək müdaxilə etməyə çalışırlar [8, s. 119].

İ.Kon məktəblərdə bullinqin mövcudluğu ilə bağlı yuxarıda göstərilən rəqəmlərdəki fərqi bullinq fenomeninin fərqli şərh edilməsi ilə əlaqələndirir. Belə ki, bəzi tədqiqatçılar ciddi aqressiya aktlarını, digərləri istənilən hədə-qorxu və təhqiri bullinq adlandırır [7, s.312].

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, bullinqin əsas meyarlarından biri onun təzahür etmə tezliyidir. S.V.Krivtsova keçirdiyi tədqiqat nəticəsində orta və yuxarı siniflərdə bullinqlə bağlı halların aşağıdakı tezliyini fərqləndirir: sorğuda iştirak edənlərin 9 %-i həftədə bir neçə dəfə, 5%-i həftədə bir dəfə, 8 %-i ayda 2-3 dəfə, 29%-i ayda 1-2 dəfə bullinqə məruz qaldıqlarını bildirmişlər.

Bullinqin mövcudluğunun ikinci göstəricisi onun davamlılığıdır. Məsələn, 1200 şagirdlə “Kids Poi” internet saytında keçirilmiş sorğusunun nəticələri göstərmişdir ki, onlardan 48%-i bullinqə məruz qalmışlar. Özü də onlardan 15%-i mütəmadi olaraq bullinqə məruz qalırdılar. 42% şagird isə digərlərini bullinqə məruz qoyurdular. Onlardan 20%-i mütəmadi olaraq bullinqi icra etmişlər.

Məktəbli mühitində bullinqin digər göstəricisi onun xarakteri ilə bağlıdır: fiziki, psixoloji və ya qarışıq. V.S.Sobkinin, M.M.Smislovanın tədqiqatları göstərir ki, Moskva məktəblilərinin 0,7-4% yuxarı sinif şagirdləri mütəmadi

olaraq fiziki və psixoloji, 46%-i isə epizodik olaraq psixoloji xarakterli bullinqə məruz qalmışlar [11, s.130-136].

Bullinqin 4-cü göstəricisi onun iştirakçılarıdır: buller, bullinq qurbanı və bullinqin müşahidəçiləri. Omsk şəhərində yeinyetmə şagirdlər arasında aparılmış tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, respondentlərin 86% oxuduqları məktəbdə bullinqlə qarşılaşmışlar, onlardan 7%-i bullinqin şahidləri, 13%-i bullinq qurbanları, 17%-i isə bullilər idilər.

S.V.Volikova bildirir ki, bullinq qurbanları və bullinqin şahidləri bullinqin səbəbi kimi zahiri xüsusiyyətləri qeyd edir. Eyni zamanda bullinqə səbəb kimi qurbanların digər şagirdlərdən fərqlənən davranışları və təlim uğurları (və ya uğursuzluqları) çıxış edir [5, s. 25-30].

Şagirdlərin 55%-i xarici görünüşü, 15%-i davranışı, 11%-i milliyyəti, 8%-i maddi vəziyyəti, 7%-i xarakteri, 6%-i isə təlim uğurları(və ya uğursuzluqlarını) göstərmişlər.

Onlar bullinqin növləri arasında birinci yerdə davanı (44%), II yerdə dediqodunu, şayəni (39%), III yerdə boykotu (31%), IV yerdə təhqirləri (13%), V yerdə isə məsxərəni qoymuşlar (11%). Son yerlərdə hədə-qorxu (4%) və şəxsi əşyaların korlanması gəlir (2%) [1, s.45-50].

Bullinq müəyyən nəticələrə gətirir. Bullerlərdə, bullinq qurbanlarında və bullinqin müşahidəçilərinin psixoloji sağlamlığında, şəxsiyyətində dəyişikliklər müşahidə olunur. Özü də bu dəyişikliklər heç də müsbət tərəfə olmur və onların bütün həyatlarında öz izlərini qoyur.

Məktəbli bullinqinə məruz qalmış uşaqlarda depressiya səviyyəsi dəfələrlə yüksəkdir [17, s.17-22]. Onlar baş ağrısından, depressiya və həyəcanın müxtəlif simptomlarından, yuxu, əhval və iştahla bağlı pozuntulardan əziyyət çəkir. Bullinqin izləri bu uşaqlarda həyatlarının sonuna qədər mühafizə olunur, bəzi hallarda isə onlarda ciddi posttravmatik stress pozuntusunun inkişafına səbəb olur.

Xarici tədqiqatlar göstərir ki, bullinq qurbanlarında aşağı özünüqiymətləndirmə, depressiv və həyəcan pozuntuları, suisidal fikir və cəhdlər müşahidə edilir [16, s.154].

İ.S.Berdışev və M.Q.Neçayev göstərir ki, bullinq qurbanlarında bullinqin klinik nəticələri müxtəlif dezadaptasiya formasında, posttravmatik reaksiyalar, eləcə də paranoidal reaksiyalar şəklində təzahür edir [4].

Məktəbli bullinqi təkə qurbanlara deyil, bullerlərin özlərinə də neqativ təsir göstərir. Belə ki, P.Rantanenin 16410 yeniyetmə üzərində apardığı tədqiqatlardan məlum olmuşdur ki, depressiyanın yüksək səviyyəsi və suisidal fikirlər təkə bullinq qurbanlarında deyil, həm də öz sinif yoldaşlarını fiziki və psixoloji aqressiyaya məruz qoymuş bullerlərin özlərində də müşahidə edilir.

İ.Konun araşdırmaları göstərmişdir ki, demək olar ki, bütün ölkələrdə bullinq daha çox oğlanlar arasında yayılıb və oğlanlar daha çox bullinq qurbanı olurlar. Bullinq sadəcə kobudluq, dəcəllik deyil. Bu qarşılıqlı münasibətlərin xüsusi formasıdır [7, s.125].

Nəticə. Beləliklə də, elmi ədəbiyyatın nəzəri təhlili əsasında belə qənaətə gəlmək olar ki, məktəb bullinqi bir çox ölkələr üçün səciyyəvi olan problemdir. Məktəb bullinqi destruktiv şəxsiyyətlərə qarşılıqlı təsirin bir forması kimi başa düşülür. Bu zaman bir şəxs yaxud qrup buller kimi, psixoloji, fiziki baxımdan zəif olan digəri isə qurban kimi çıxış edərək, uzun müddət, sisteməlik olaraq fiziki, psixoloji, emosional zorakılığa və aqressiyaya məruz qalır.

ƏDƏBİYYAT

1. Авернов А. И. Буллинг как вызов современной школе // - М.: Педагогика, психология и социология, - 2013. № 18, - с. 45-50
2. Авернов А.И. Школьный буллинг в воспоминаниях студентов МГПИ // Материалы международной научной практической конференции «Современные проблемы и пути их решения в науке», - Одесса, Вып. 4, том 15, - 2011, - с.22-26
3. Бердышев И.С. Лекарство против ненависти / И.С. Бердышев, Е. Куценко // Первое сентября, - 2005, - № 18, - с. 3.
4. Бердышев И.С. Медико-психологические последствия жестокого обращения в детской среде. Вопросы диагностики и профилактики: [Электронный ресурс] / - Санкт Петербург: «Региональный центр «Семья», - 2005. – URL: <http://www.homekid.ru/bullyingPart1.html#d> (дата обращения: 20.10.2015)
5. Воликова С.В. Школьное насилие и суицидальное поведение детей и подростков /С.В.Воликова, А.В. Нифонтова, А.Б. Холмогорова // Вопросы психологии., - Москва: 2013. № 2, - с. 25-30.
6. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться? // - Москва: «Семья и школа». – 2006, № 11, - с.15-18.
7. Кон И.С. Мальчик – отец мужчины / И.С. Кон.- Москва: Время, - 2009, -704 с.
8. Кривцова С.В. Буллинг в школе VS сплоченность равнодушных / С.В.Кривцова. - Москва: Федеральный Институт развития образования, центр развития психологической службы, - 2011,- 119 с.
9. Кутузова Д.А. Травля в школе: что это такое и что можно с этим делать // - Москва: Журнал практического психолога, - 2007, №1, -с.72-90
10. Ларченко Н.А. Буллинг-причины, формы, профилактика. / Н.А. Ларченко. – Волгоград:, - 2015, 23 с.
11. Собкин В.С. Жертвы школьной травли: влияние социальных факторов // В.С.Собкина, М.М.Смысловая – Москва : Труды по социологии образования, - 2012. Том XVI, Вып. XXVIII., - с. 130-136.
12. Школьная травля (буллинг). Детская и подростковая психотерапия / Под ред. Д.А.Лейна, Э.Миллера. - Санкт Петербург: Питер, - 2001, с 240-274
13. Bullying-suicide link explored in new study by researchers at Yale: [Electronic resource] / - July 16, 2008. – URL: <https://news.yale.edu/2008/07/16/bullying-suicide-link-explored-new-study-researchers-yale>
14. Donaldson S.J. Teen Commits suicide due to bullying: parents sue school for son’s death: [Electronic resource] / - april 1, 2009. - URL: <https://abcnews.go.com/Health/MindMood-News/story?id=7228335>
15. Facts about bullying: [Electronic resource]/ -2019. - URL: <https://www.stopbullying.gov/media/facts/index.html#stats>
16. Fekkes M., Pijpers F., Verloove-Vanhorick P. Bullying behavior and associations with psychosomatic complaints and depression in victims / M.Fekkes, F.Pijpers, P.Verloove-Vanhorick // J. Pediatr, - The Netherlands: - 2004. V. 144. N 1, - p.17-22.
17. Losey B. Bullying, suicide and homicide. Understanding, assessment and preventing threats for victims of bullying / B.Losey. – USA: Routledge, - 2011. - 172 p.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ БУЛЛИНГА В ШКОЛЬНОЙ СРЕДЕ

Э.И.ШАФИЕВА, С.А.АЛЛАХЯРОВА, А.Ф.САМАНДАРОВА

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается сущность феномена буллинга в школьной среде, рассматриваются основные направления исследования этой проблемы. Анализируются основные черты, признаки и проявления школьного буллинга. Исследуются гендерные различия в проявлении буллинга, а также его последствия в школе. Исследования показывают, что 42% студентов пытаются противостоять издевательствам самостоятельно. Как известно, жертва всегда слабее хулигана и не может защитить себя в одиночку. 24% учеников сообщили, что они сказали своим учителям и родителям о том, что над ними издевались. 12% учеников пытались подружиться и заручиться поддержкой сильных, авторитетных детей. В очень редких случаях жертвы издевательства пытаются найти общий язык с агрессором. 13% детей не видят выход из этой проблемы и не знают, как справиться с ситуацией. Из них 8% считают, что агрессора нужно удалить (перевести в другой класс, исключить из школы и т.д.). 7% студентов считают травлю неизбежной, а 3% учащихся считают травлю очень занимательным занятием.

Ключевые слова: буллинг, агрессия, школа, подростки, жертвы, буллеры, психическое здоровье, депрессия, суицид

MAIN AREAS OF STUDY OF THE PROBLEM OF SCHOOL BULLYING

E.I.SHAFIYEVA, S.A.ALLAHYAROVA, A.F.SAMANDAROVA

SUMMARY

This article reveals the essence of the phenomenon of bullying in the school environment, examines the main directions of research on this problem. The main features, signs and manifestations of school bullying are analyzed. The article examines gender differences in the manifestation of bullying, as well as its consequences in school. Research shows that 42% of students try to resist bullying on their own. As you know, the victim is always weaker than the bully and cannot defend himself alone. 24% of students reported that they told their teachers and parents that they were bullied. 12% of students tried to make friends and enlist the support of strong, authoritative children. In very rare cases, victims of bullying try to find common ground with the bully. 13% of children do not see a way out of this problem and do not know how to cope with the situation. Of these, 8% believe that the aggressor should be removed (transferred to another class, expelled from school, etc.). 7% of students consider bullying to be inevitable, and 3% of students consider bullying to be very entertaining.

Keywords: bullying, aggression, school, adolescents, victims, bullers, mental health, depression, suicide